

GRÓH GÁSPÁR (1953) Budapest

GRÓH GÁSPÁR

Nyomozás mulasztási ügyben

Cs. Nagy Ibolya: Farkas Árpád

Öt évtized ha nem is történelmi távlat, de valaha két nemzedéket jelentett, a mai változások dinamikája szerint még több korszakváltást. Ötven év elteltével ezért nehéz elképzelni, milyen világ volt az, amelyben Farkas Árpád költészete megszületett, kibontakozott és majdhogynem le is zárult, de legalábbis nem követte a kezdetekhez hasonlóan gazdag versszüret. Cs. Nagy Ibolya Farkas Árpád költészetének elkötelezett híveként nemcsak megmutatja ennek az életműnek kivételes értékeit, hanem arra is magyarázatot keres, hogy miként lehetséges a tüneményes indulást és gyors virágzást követően az, hogy a költő – nem tudok jobb kifejezést – mintegy leszokott a költészetéről. Ezért olykor úgy érezhetjük, Cs. Nagy szeretetteljes szemrehányással fordul Farkas Árpád felé, miért nem írt többet, miért érte be ennyi verssel. Talán ezért is kap különösen nagy szerepet az életmű történelmi háttere mint egyik magyarázata ennek a sajátos, bár nem egyedi, fél-elhallgatásnak. És ezért teszi fel már az első oldalakon a kérdést, hogy (terjedelmét tekintve) „miért csak ennyi?”. Nem fogadja el Kányádi Sándor bölcs humorral fogalmazott válaszát, miszerint Farkas Árpád „mindig a válogatott műveit írja”. Kányádi, akinek egykori gazdag versfolyama úgy negyedszázada ugyancsak vékonyan csörgedezik, ugyanazon történelmi korszak lakójaként maga is megtapasztalta, hogy mit jelent, amikor egy költő verseinek legfontosabb, ám igencsak keserű ihletője a kisebbségi sors, amelyben egy tradicionális kultúrát nemcsak egy természetes korszakváltás, hanem az osztályharc kegyetlenségét agresszív nacionalizmussal ötvöző diktatúra akar megsemmisíteni. A felnevelő közeg adta élményvilág és az ellenállás adta küldetéstudat ezek szerint lehet ihletőerő, de nem korlátlan energiaforrás. Cs. Nagy Ibolya meggyőző alaposággal tárja fel a külső körülményeket, de nem találja meg bennük a végső magyarázatot, és végül ezt mondja: a „meg nem született versek, a *mulasztás vétke*, ha van, a költőé”. Ez az elégedetlensége olyan erős, hogy a fotómelléklet egyik képaláírásában is visszatér: „Édesapja is kevesli a verseket” – olvashatjuk egy kettős portré alatt.

Van ebben igazság, de költészetének ügyében mégis a költő a legilletékesebb. Lehet ugyan a verset akarni, de nem biztos, hogy szerencsés dolog a műzsákkal erőszakoskodni. Farkas Árpád ennek tudatában marad olyan költő, aki csak akkor ír, amikor kikívánkozik belőle a vers. Ez pedig nem szándék vagy szorgalom kérdése. Kányádira is gondolva látnunk kell, hogy az 1989–90-es fordulat nemcsak a politikai rendszert, hanem ezzel az irodalomteremtés társadalom- és személyiség-lélektani hátterét is megváltoztatta, egyúttal átformálta a befogadói-kritikai teret is. A diktatúra korának vezető alkotói, Farkas Árpádtól Kányádin át Sütő Andrásig, akiktől közösségük hosszú éveken át várta a mindennapi lelki elsősegélyt, elvesztették azt a figyelmet és megerősítést, amit annak előtte megkaptak. Mi több, a megváltozott kommunikációs térben, a születő, majd rögzülő új kánonban már-már helyet sem kaptak, vagy éppen durva támadásokat kellett elszenvedniük. Megszólalásuk vagy hallgatásuk ma már valóban magyarázatot követel, mind kevésbé értetődik magától, hogy mivel, milyen szürreális valósággal szemben vívták ki autonómiájukat, és hozták létre életművüket. Magyarázat, történelmi lecke tehát kell, a valamikori, egyenesen kultikusnak tekintett alkotók és alkotások, elszakadva valahai közegük valóságától, ma keveseknek mondják el azt, amit egykoron: megélt világuk lírai mélysége, természete nem ismerhető meg reflexiójuk tárgyának és közegének ismerete nélkül. Az pedig végképp nem az alkotók vétke, hogy az utókor felejteti akar.

Nem kell mondani, mit jelentett, hogy 1989-ben drámai véget ért az újkori Európa talán leghoszszabban fennmaradt nyílt diktatúrája. Az viszont ijesztő, hogy a róla való tudás mennyire töredékes, és a rá emlékezés helyett a felejtés kultúrája hódít. Ijesztő, olykor félelmetes ez azért, mert a demokráciát és benne az új, szabadon növekedni tudó szellemi világot az egykori rendszer köveiből kellett felépíteni – szellemi-erkölcsi téren is. Az eredményt ismerjük. Az anyagi és szellemi kifosztottság birodalmának kényszerű igénytelenségre és önlefozódásra kárhozott lakói sok mindent

el szeretnének felejteni, de elrabolt életük évtizedeken át elfojtott vágyainak kapkodó megvalósítása eleve nem sok jót ígért – és a jövőt tekintve is életveszélyes. A túléléshez évtizedeken át nélkülözhetetlen volt az igények lefokozása. Ezt a leépülést a generációkon át zajló kegyetlen agymosás tette még súlyosabbá. Nem mindenki tanulta meg, hogy különbséget tegyen a kényszerűségből tudomásul vett értékpusztítás és a világ változásából következő értékváltás és értékválság között.

Cs. Nagy Ibolya vállalta, hogy meghatározza Farkas Árpád életművének helyét egy újraformálható értékrendben. Pontosabban: visszaadja neki azt a rangot, amit a posztmodern kánonban elvesztett. Meggyőződése, hogy ez a mű ma ugyanúgy nincs méltó helyén, ahogyan a korábbi világ hivatalosságában sem lehetett. Nincs könnyű dolga, mert az egykori olvasók (akkor még voltak!) körében és a kritikai életben (akkor még az is volt!) Farkas Árpád megkapta azt az elismerést, amit az egykori hatalom szűkösen adagolt. Mára azonban a valahai, a nemzeti fennmaradást, kisebbségi jogvédelmet szolgáló közösségi „ellenkultúra”, ahogyan maga a kultúra általában, elvesztette akkori megbecsültségét. Cs. Nagy Ibolya számol ezzel a helyzettel, de mégis zavarban van, amikor arról kell írnia, hogy Farkas Árpád költészete addig virágzott igazán, amíg verte a jég: a diktatúra világának nyomása alól kiszabadulva az átalakulás keszonbetegsége nem tette lehetővé, hogy a kezdekhez hasonló gazdagsággal áradjon ismét költészete.

A történelmi léptékű politikai változásokkal egyenrangú fordulat következett az irodalom és általában a művészet helyének, szerepének megítélésében is. A hirtelen kinyíló világ impulzusai, kultúrafogyasztási szokásai radikálisan különböztek attól, ami a diktatúra korát jellemezte. Farkas Árpád és annyi társa számára az ellenállás életforma és küldetés volt, amely a változásokkal egyidejűleg elvesztette önmagáért való érték voltát. Azok az értékek, amelyek ennek az irodalomba mentett emberi, polgári, nemzeti, erkölcsi, lelki, szellemi ellenállásnak központi tartalmát jelentették, a paradigmaváltott irodalom érdeklődési és érdekkörének perifériájára szorultak. Sőt, az irodalom beháborújában pozícióját inkább csak kereső, mintsem autonóm módon meghatározni képes új hullám a maga identitását a korábban is gyanakvással és ellenségesen kezelt értékek kétségbe vonásával, legalábbis ironikus kezelésével erősítette. E törekvés jegyében született meg az a kritikátípus, amelyről Cs. Nagy könyvében ezt olvashatjuk: „az ideológiai idegenkedést igyekezett esztétikai köntösbe burkolni”.

Cs. Nagy Ibolya kötetében e kétpólusú szellemi erőter léte magától értetődik, és az is, hogy ő egy új ellenkultúra részeseként a hagyományok folytathatóságának elvi alapján áll. Ebből következően műve kimondatlanul is vitairat: vállalja, hogy ne csak az életművet elemezze, hanem apologétája is legyen. Nem is csak Farkas Árpádnak, hanem az általa (is) képviselt értékeknek, annak a költői alapállásnak, amelyben kulcsszerepet kap a nemzet-paradigma, a közösség képviselője, a hagyomány, aminek esztétikai és – horribile dictu – erkölcsi tartalma is van. Az első kötet első verseiről írja: „már alapvetésként mutatja a költői szemlélet meghatározó vonásait: a költői programá emelt közösségi-plebejus életelvet (*Apáink arcán*), és azt az emberi életreményt (*Húszévesen*), amely a hit megbicsakló vaksága nélkül is képes az életszépségek meglátására, s bízik a költészet életformáló erejében; s a költői akaratérőben, a személyiség önvédelmi erejében”.

Világos képlet. Ez a gondolkodásmód verseket hív elő – de ha elvész az a reménység és az a hit, amire épül, akkor nincs miért verset írni. Valami ilyesmi történhetett a hetvenes évek végén, és ezen nem változtatott a nyolcvanasok végének fordulata: a demokrácia (hm...) szabadverseny–piac–globalizmus uralta világában másként, de ugyanazok az értékek kerültek a „mainstream” gondolkodás széptani célkeresztjébe, mint a bolsevik típusú diktatúrákban. Nem véletlenül, mert sokban ugyan kizárja egymást a piaci és a tervutasításos szemlélet, de a gazdaság és a növekedés kultúrában megegyeznek, ahogyan abban a nemzetföltöttségben is, ami összeköti a proletár internacionalizmusát és a pénzvilág globalitását. Ez a folytonosság önmagában is elegendő ok lehet Farkas Árpád alkotókedvének elapadására. Aki legtermékenyebb alkotói korszakát egyéni és közösségi jogainak, kultúrába épített identitásának, a maga organikus világának védelme jegyében élte, mihez kezdjen, ha kihátrálnak mögüle azok, akiknek érdekében vállalta ezt a küzdelmet?

A képlet tetszetős, de legfeljebb részben igaz: Farkas Árpád költészete már jóval korábban takarék lángon működött, 1979-es harmadik kötete (*Alagutak a hóban*) volt az utolsó, amely egészében új verseket adott közre. Ezután következett a magyarországi könyvpiacra érthetetlenül el nem jutott, ezért máig lényegében ismeretlen, ragyogó kispróza-összeállítás (*Asszonyidő*, 1981). Azóta gyerekkverseken kívül válogatott verseinek gyűjteményei jelennek meg, utóbbiak néhány új költe-

ménnyel kiegészülve. Ami azt igazolja, hogy Farkas Árpád költészete nem avult el, verseire valós igény van ma is.

Cs. Nagy Ibolya könyve szeretetteljes pontossággal mutatja meg, hogy miért. Farkas Árpád számára az élet bensőségessége és metafizikája költőként is fontosabb az aktuálisan meghirdetett ideológiai vagy esztétikai irányelveknél. A mindent letipró növekedésnél több az értékörzés, a szocialista rémálom falurombolásánál és a világfalunál a szülőfalu. Monográfiája folyamatában, kötetről kötetre haladva tárja föl e látásmód történetét és törvényeit, értő és érzékeny elemzésekben igazolja e költészet létjogosultságát. Szemlélete irodalomelméleti megalapozásában Barta János elgondolásai segítik, vizsgálataiban olyan rokon szemléletű kritikusok és irodalomtörténészek munkáihoz fordul, mint Bertha Zoltán és Görömbei András. Így mutatja be, milyen árat kellett fizetnie Farkas Árpádnak azért, hogy a számára fontos értékeket és eszményeket képviselhesse. Mielőtt túldramatizálnánk történetét, mondjuk ki: ez az ár szerencsére nem volt megfizethetetlen. Cs. Nagy Ibolya él azzal a lehetőséggel, ami abból adódik, hogy egy alkotásokban nem bővelkedő életművet vizsgál, és így marad tere a költő korának megmutatására – hiszen a mű és háttere összetartozik. Így a könyv igen informatív és lényeglátó történeti áttekintést kínál a diktatúra korának romániai belviszonyairól. Olvasója is megtudhatja, hogy Sepsiszentgyörgyön, ahol a költő élt és alkotott, az a Király Károly tartott védőernyőt az akkori fiatal szerzők törekvései fölé, aki a román pártállam legmagasabb funkcionáriusi köréhez tartozva befolyását mindig közössége érdekében használta. (Amíg ő volt a megye pártbizottságának első titkára, alighanem Kovászna volt „Románia legvidámabb barakkja”. És amikor Ceaușescu az átmeneti engedmények után megindult a nyílt sztálinizmus útján, Király volt az, aki a nemzetközi nyilvánosság előtt egyedülálló módon otthon élve lett a Román Kommunista Párt Politikai Végrehajtó Bizottságának póttagjából a mindenható főtitkár és rendszere egyik legelszántabb bírálója.) Farkas Árpád és mások pályakezdésében sokat jelentett, hogy viszonylag konszolidált közegben indulhatott, nem volt része súlyosabb meghurcoltatásokban, és írásai többnyire nyilvánossághoz juthattak. Mint tudjuk, a költő akkor arat, ha a vetését elveri a jég: valóban, a diktatúra jégverése a maga módján nagyon sokat adott ezen évtizedek irodalmához (ezt a valaha a Duna-delta gulágját megjárt Páskándi Géza fejtette ki). A sokféle sérelem, a személyes és kollektív jogok megvonása, a cenzúra, a magyarság beolvasztását célzó román (*nemzeti!*) szocializmus, a hétköznapi életkörülmények tudatos ellehetetlenítése – és sorolhatnánk a rémségeket – állandó szellemi kihívást is jelentett. Ezzel maga a diktatúra teremtett olyan légkört, amely meghosszabbította a nemzeti irodalom és a költészet kiemelt szerepének korát, az irodalomnak irodalmon túli értéket kölcsönzött, s ezzel a romantika legnagyobb korszakához hasonlíthatóan egzisztenciális tétet adott a költészetnek. Cs. Nagy Ibolya kötetének különleges értéke, hogy elbeszéli ezt a Romániában az 1920-as években kezdődött történetet. Ezért nem pusztán Farkas Árpád és generációja (az oly sokszor emlegetett első Forrás-nemzedék) 1970-es évektől kezdődő hányattatásairól ír, hanem a Trianonnal kezdődő romániai magyar szellemi élet egészébe ágyazza e nemzedék jelentkezésének történetét, ebben a koordináta-rendszerben vizsgálja szellemi hátszágát, kapcsolatrendszerét. Ennek az irodalmi közegnek legfőbb jellemzője, hogy egy pillanatig sem csak önmaga: a nemzet szellemi-közösségi centruma, ezért folyamatai, szövetségei és viszályai önmagukon túlmutatnak. Meglehet, ez a modell máshol anakronisztikus volna – de éppen ebben, az időből kiesett aktualitásban rejlett varázsa is.

Az elmúlt negyedszázadban ez az irodalmiság látszólag nem nélkülözhetetlen, és semmi esetre sem divatos. Ezért szorul magyarázatra és védelemre: így ez a könyv nemcsak Farkas Árpádról szól, hanem nemzedék- és kortársairól is, Király Lászlótól Szilágyi Istvánig, Lászlóffy Aladártól Csiki Lászlóig, Szilágyi Domokostól Kányádiig, Sütő Andrástól Székely Jánosig, Bálint Tibortól Beke Györgyig és annyi más, hol átfogó életművel, hol egy-két kiugró alkotással irodalmat építő alkotóig.

Cs. Nagy Ibolyának nem volt könnyű dolga, hiszen egy élő alkotó gyakorlatilag lezárult életművének bemutatása igencsak kényes feladat. Maga a mű, a kevés kötet, a kevés vers érzékeny elemzések finom szövetségében jelenik meg, értő szeretettel rajzolt portrét kap így az olvasó. Farkas Árpád költészetének földolgozása során Cs. Nagy Ibolya a romániai-erdélyi félmúlt történelmének áttekintését illetően is úttörő munkát végzett. Ennek során megmutatja a diktatúra sokféle arcát, az emberi kiszolgáltatottság változatait. Azt, ahogyan a központi elvárásoktól függött, hogy mi legyen egy lap címdalán, mit kell ünnepelni – de a pillanatnyi, helyi lehetőségektől függött, hogy mit lehet megjelentetni, mi az, ami még éppen átcsúszhat a hol tompuló figyelmű, hol hisztérikus cenzúrán,

hol található állást a magyar író-költő, hányszor idézi be a szekuritáé, kaphat-e útlevelet, s ha igen, kivel kell utaznia. Ebben a világban az alkotói pályáívek nem feltétlenül a maguk természete szerint formálódtak: ennek az irodalomnak története cenzúra- és ideológiatörténet is. Ebben a történetben van elrejtve Farkas Árpád költői életútjának magyarázata, az a titok, hogy nagyszerűen indult, maradandó értéket teremtő költői pályafutása miatt alig másfél évtized. És ezért kell elfogadnunk minden elhallgatás legtermészetesebb okát: hogy valaki elmondta, amit el akart mondani.

Cs. Nagy Ibolya a hagyományos monográfiaírás receptúráját követi, az életutat vizsgálva mutatja be Farkas Árpád költészetét. Megkapó képet rajzol szülőföldjéről olyan érzékenységgel, amivel írók-költők szoktak beszélni gyermekkoruk világáról, iskolaéveikről. Kalauza maga a költő, aki nemcsak őt, hanem minden olvasóját elvezeti ide, olyan versekkel, mint az elévülhetetlen *Apáink arcán* vagy a *Nagyapám sírjánál*. Ehhez társul a részletesebb vizsgálódás – és egy költő-monográfiát olvasva elénk tárul egy különös, mintegy az időn kívül eső világ, amelybe a történelem a maga erőszakosságával rendszeresen betör, de az emberi viszonyokat tekintve nem mindenható. Erdély, különösen a Székelyföld mélyének falvai, kisvárosai történelmi zárványok: az impérium- és rendszer-váltások ellenére sokat megőriznek nemzedékekkel korábbi arcukból, légkörükből. Ebben a 20. század modernizációjától kevésbé érintett világban volt-van otthon Farkas Árpád, mert más otthon nincs – és ezt a titkot kutatja Cs. Nagy Ibolya. És – mi mást is tehetne – ezért fogadja el hőséne hallgatását, miközben minden lehető módon jelzi: nagyon szeretett volna és szeretne ma is sokkal több Farkas Árpád-verset olvasni. (MMA, 2015)

TÓTH CSABA, Minden kegyelem, semmi sem érdem (A lét reszakkralizálása), 2016